

XX. YÜZYILA KADAR HİCAZ'DA HİNDİSTANLI MÜSLÜMANLAR

Indian Muslims in Hedjaz Until The XXth Century

Dr. Berna Korucu Üçüncü

Orcid: 0000-0001-7666-4119/Araştırmacı.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Nisan 2021

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2021

Anahtar Osmanlı Devleti, Hindistan,
Hac, Hicaz, Hintli.

ÖZ

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Mekke ve Medine'ye hâkim olduktan sonra hac organizasyonunun sorumluluğunu üstlenmiş oldu. Hicaz'a her yıl gelen hacılar içinde, sayıca kalabalık olan Hindistanlı Müslümanların ayrı bir yeri vardır. Hindistan'dan üst düzey devlet yöneticileri fariza-i hac için Mekke ve Medine'ye geldiği gibi fakir pek çok Hindistanlı Müslüman da bu görevi yerine getirmek için kutsal topraklara yoğun ilgi göstermekteydi. Ancak çoğunlukla geriye dönecek paraları olmayan fakir Hintli hacılar, Hicaz'da büyük sorunlara sebep oluyorlardı. Mekke sokakları Hintli dilencilerden geçilmediği gibi dönem dönem salgın hastalık kaynağı olan Hindistan'dan hacılar vasıtasıyla kolera, veba, çiçek gibi hastalıklar da taşınıyordu. Öte yandan Mekke ve Cidde'de ticaretle uğraşan zengin pek çok Hindistanlı da yaşamaktadır. Bu tacirler ise Hicaz için çok önemli olan Hint ticaretini ellerinde tutuyorlardı. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a hâkim olmasından XX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte, Hicaz'a gelen Hindistanlı Müslümanların durumları, karşılaştıkları sıkıntılar ve sebep oldukları sorunlar Osmanlı arşiv kaynakları, seyahatnameler ve hatırat kitapları ışığında incelenecektir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 23 April 2021

Accepted: 28 May 2021

Keywords: Ottoman State, India,
Pilgrimage, Hedjaz, Indian.

ABSTRACT

Following the Ottoman Empire's conquest of Mecca and Medina in the sixteenth century, it assumed control over pilgrimage organization. The enormous number of Indian Muslims who visit the Hedjaz every year have a distinct place among the pilgrims. Many poor Indian Muslims exhibited considerable interest in the holy places to fulfill this responsibility, just as high-level government officials from India journeyed to Mecca and Medina for the trip. However, in Hedjaz, destitute Indian pilgrims who could not afford to return were causing major issues. Indian beggars were not allowed to walk the streets of Mecca, and diseases like cholera, plague, and smallpox were carried by pilgrims from India, which was a source of epidemic diseases from time to time. On the other hand, Mecca and Jeddah are home to a large number of wealthy Indian traders. The Indian commerce, which was vital to the Hedjaz, was controlled by these merchants. The status of Indian Muslims who traveled to Hejaz during the Ottoman Empire's dominance, the challenges they encountered, and the issues they produced will be analyzed in light of Ottoman archival materials, travel literature, and memoirs in this study.

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bernaburcukorucu@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 1517 yılında Hicaz'ın yönetimini Memlûkler'den devralarak İslam dünyasını ilgilendiren hac organizasyonunun sorumluluğunu yüklenmiş oldu (Özcan, 1996: 400). Kutsal toprakları ellerinde tutan Osmanlı padişahları, sadece kendi ülkelerinden değil, Batı Afrika'dan Çin'e ve Uzakdoğu adalarına kadar uzanan kesimden, özellikle İran'dan ve Hindistan'daki Baburlu Devleti'nin topraklarından gelen hacı adaylarının da bu ibadeti rahat ve güvenlik içinde yapabilmelerini sağlamak zorundaydı (Özcan, 1996: 404). Osmanlı hükümdarı hem yerli hem de yabancı hacıları açıktan, susuzluktan, Bedevî saldırılarından, yabancı hükümdarların koydukları engellerden ve aşırı vergilendirilmeden korumalıydı (Faroqhi, 1995: 160).

Mekke'ye gelen hacılar içinde Hindistan hacıları, sayıca en kalabalık hacı gruplarından biriydi (Faroqhi, 1995: 140). Hindistan'dan üst düzey yöneticiler geldiği gibi sadece Hicaz'a gelebilecek parası olan pek çok fakir Hindistanlı Müslüman da buraya yoğun ilgi göstermekteydi. Hindistanlı hacılardan Hicaz'a gelip ticaret yapan, yerli halkla evlenip buraya yerleşenlerin sayısı da oldukça fazlaydı.¹ Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a hâkim olmasından XX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte, her yıl Hicaz'a gelen Hindistanlı Müslümanların durumları, karşılaştıkları sıkıntılar ve sebep oldukları sorunları Osmanlı arşiv kaynakları, seyahatnameler ve hatırat kitapları ışığında ortaya çıkarmaktır. Öncelikle Hindistan'dan Hicaz'a hac güzergâhı izah edilecek, sonra Hindistan'dan Mekke ve Medine'ye gelen üst düzey yöneticiler, fakir hacılar ve Cidde'de ikamet eden ve Hicaz için çok önemli olan Hint ticaretini elinde tutan zengin Hindistanlılardan bahsedilecektir. Hindistanlı hacılar söz konusu olduğunda diğer önemli bir mesele de Hindistan kaynaklı salgın hastalıkların (kolera, veba, çiçek) hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınma tehlikesidir.

Hindistan'dan Hicaz'a Hac Güzergâhı

Osmanlı'da her yıl farklı güzergâhları izleyen iki önemli hac kervanı, Mekke ve Medine'ye ulaşıyordu. Bunlar Suriye (Şam) ve Mısır (Kahire) hac kervanlarıydı (Armağan, 2000: 100). Bu yollardan başka Mekke'ye karayoluyla, Umman, Lahsa, Basra ve Bağdat'tan da hacılar gelmekteydi (Uzunçarşılı, 2013: 57).² Hindistan hacıları ise çoğunlukla deniz yolunu tercih etmekteydi. Ayrıca İstanbul'a ulaşıp ya da Basra, Bağdat üzerinden Şam'a gelerek Mahmil-i Şerif ile Mekke'ye gidenler de olmaktaydı.³

Hindistan'dan Hicaz'a olan hac yolculuğu zor şartlar altında gerçekleşmekteydi. Hac mevsimini belirleyen Hicrî-arabî ayların mevsim rüzgârlarına uymamaları ve hac mevsiminin daimî surette değişmesi hac meselesini güçleştirmekteydi. Bu durum, bazen Türkistan ve Hindistan hacılarını Hicaz'a aylarca önceden gitmek ya da geri dönmek için aylarca orada beklemek zorunda bırakıyordu. Ayrıca bu durum pek çok hacının oralarda yerleşip kalmasına da bir sebep teşkil etmekteydi (Bayur, 1987: 548).

XVI. yüzyılda Hindistanlı hacılar, deniz yolculuğu için Hindistan'ın batı kıyılarını kontrol eden Portekizlilere yüklüce para ödeyip bir nevi yol izni almak zorundaydı. Bu mecburiyete uyulmadığı takdirde hacı gemileri her an bir saldırıyla karşılaşabilirdi. Hacıları korumak için bir donanma hazırlanması ise çok büyük bir masraf gerektirmekteydi. Bu sebeple Hindistan'ın Müslüman yöneticileri, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile iş birliği yapma girişiminde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti, Hicaz'a hâkim olduktan sonra Hindistanlı hacıların Mekke'ye gidiş ve dönüşlerindeki bu sorunla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hint Seferi'nin gerekçelerinden biri de hacıların korunmasıydı (Faroqhi, 1995: 147). Ayrıca hacıların korunmasına yönelik olarak

* Bu makale, yazarın Osmanlı-Hindistan İlişkileri (1750-1857) isimli doktora tezinden üretilmiştir (Korucu Üçüncü: 2020).

¹ Ayrıca hac güzergâhı üzerinde yer alan, pek çok Osmanlı şehrinde görülen Hindîler Tekkesi Hindistanlı hacıların gelip ikamet ettikleri, kültürlerini taşıdıkları mekânlar haline dönüşmüştü (Tanman, 1988: 67).

² Tarihsel süreçte kullanılan Mekke yolları temelde üç rotada izah edilebilir; Irak, Suriye ve Mısır yolları. Ayrıca Yenbu-Medine, Mekke-Medine ve Cidde-Mekke de diğer önemli iç yollardı (F. E. Peters, 1996: 71-108).

³ 1846 yılında Bağdat'ta bulunan James Felix Jones, hac için buraya gelen Hindistanlıların Bağdat'taki gece gündüz arasındaki sıcaklık farkından çok fazla etkilendiklerini ifade eder (Jones, Tarihsiz: 340).

Osmanlı savaş gemilerinin Hint Okyanusu'na kolaylıkla ulaşabilmeleri için Akdeniz'le Kızıldeniz'i birleştirecek Süveyş Kanalı'nın açılması daha o dönemde gündeme gelmişti. Ancak Kıbrıs için Venedik'le yapılan savaşa öncelik verilmiş ve Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı varlığı asgarî seviyede tutulmuştu (Özcan, 1996: 404).

Hindistan'da Baburluların güçlerinin en zirvede olduğu ve Portekizlilerin giderek etkisinin azalmaya başladığı XVII. yüzyılda, Portekizliler ile Baburlular arasında bir anlaşma yapılmış ve anlaşmanın ilk şartı da hac gemilerine olan saldırıların durdurulması olmuştur. Ancak bu anlaşma Hindistanlı hacılar için bir kazanım olmaktan çok korsan saldırılarının sıklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu korsan gemileri çoğunlukla İngiltere, Hollanda ve Portekiz'e aitti. Korsanlar hacı gemilerine özellikle dönüş yolunda saldırıyorlardı. Çünkü bu gemiler sadece ticarî mal ve köle değil, Arabistan ve Basra Körfezi'nden muhtemelen altın ve gümüş de taşımaktaydı (Faroqhi, 1995: 148, Farooqi, 1988: 198vd). Burada Hindistanlı tacirlerin hac gemileriyle Hicaz'a gittiği de anlaşılmaktadır. Hacılar Mekke'ye geldiklerinde kurulan büyük panayırda Hindistan'dan getirilen bin bir çeşit mal satılırdı (Thevenot, 2009: 201).

Deniz yolculuğu Hindistan'ın coğrafî durumundan ve korsan saldırılarından dolayı her ne kadar zor olsa da İran'daki Şiî idare ve kara yolculuğunun güçlükleri hacıları deniz yolunu tercih etmeye zorluyordu. Çünkü Şiî İran'ı geçmek zorunda kalan Sünnî hacılar, büyük tehlikeleri göze almak zorundaydı. Bu durum Baburlular ile İran arasında resmî yazışmalarda zaman zaman tartışılrsa da bir çözüme kavuşmamıştır.⁴ O sebeple XVIII. ve XIX. yüzyılda Hindistanlı hacılar, genellikle gemilerle doğrudan Kızıldeniz'deki Cidde limanına gelerek buradan Mekke'ye geçerdiler. Bununla birlikte İstanbul üzerinden Surre Alayı ile Hicaz'a giden Hindistanlı hacılar da olmuştur (BOA, A.}MKT. 212/91).

Hindistanlı hacıların Kafkasya ve İran hacılarıyla birlikte Fırat üzerinden Mekke'ye gittikleri de görülmektedir. Bu yolculuk esnasında binden fazla kişi, Rumkale civarında Karadağ denilen mevkenin geçerlerken Rumkale Voyvodası Sadık Bey ve avanesi tarafından saldırıya uğramışlardı. Bu saldırı neticesinde hacıların malları gasp edilmiş, yedi kişi öldürülmüştü. Bunun üzerine Malatya Mutasarrıfı Rışvanzâde Ömer Paşa'ya gasp olunan malların tahsili ve katillerin yakalanarak hapsedilmesi Paşa'dan istenmiştir (BOA, C.DH. 33/1639).

Hindistan'ın Surat ve Bombay Limanı sadece Hintli hacıların Hicaz'a gitmek için kullandıkları limanlar değildi. Aynı zamanda Orta Asyalı hacılar da Hindistan'daki bu limanlar üzerinden Hicaz'a geliyorlardı. Maveraünnehr'den yola çıkan hacılar, Hindukuş Dağları'ndan, Kabil üzerinden Pencap'a ulaşıyorlardı. Delhi ve Agra üzerinden XVI. ve XVII. yüzyıllarda Surat Limanı'na (McChesney, 2003: 135), sonraki dönemde ise Bombay'a, oradan deniz yoluyla Cidde ve Yenbu'ya ulaşıyorlardı. Doğu Türkistan ve Fergana Vadisi'nden yola çıkan hacılar ise Himalayalar ve Keşmir üzerinden Bombay'a; ardından Basra veya Cidde'ye ulaşıyordu. Hindistan üzerinden Hicaz'a giden tek hacı grubu, Orta Asyalılar değildi. Volga bölgesinde yaşayan Tatarlar da bu yolu kullanıyorlardı.⁵

Mekke'ye yapılan hac yolculuğunda XIX. yüzyılda önemli değişiklikler meydana geldi. Bu tarihlerde hac, daha önce benzeri görülmemiş kitlesel bir hareket haline dönüşmüştür. Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu inşası, hac güzergâhlarını devrim niteliğinde bir değişikliğe uğratmıştır. Ancak pek çok hacı hala tren yolculuğu kadar pahalı olmayan Hindistan yolunu tercih

⁴ Baburlu hükümdarları, Hintli hacılara daha güvenli koşullar sağlamak için herhangi bir askeri müdahalede bulunmuyorlardı. Ancak bu durum uluslararası bir mesele halini almaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca, Safevî İranı ve Orta Asya'nın Özbek hanlıkları arasındaki ilişkiler gerginliğini korurken, Baburlu hükümdarları da zayıf kuzeybatı sınırlarında Özbeklerin saldırılarından korkuyorlardı. Bu nedenle, siyasî bir denge sağlamak için İran Şahı potansiyel bir müttefik olarak görünüyordu. Karayolunun Hintli hacılara kapanışının, Baburlu hükümdarlarca bu ittifak karşılığı ödenen bedelin bir parçasını oluşturduğu söylenebilir (Faroqhi, 1995: 148).

⁵ Rusya Hacıları buharlı gemilerin kullanımının yaygınlaşması ve Süveyş yolunun açılmasına kadar Trans-Kafkasya ile beraber Hindistan yolunu daha aktif kullanıyorlardı (Yaşayanlar, 2015: 182); XIX. yüzyılın sonunda Afganistan'dan Hindistan'a gelen ve çoğunluğu pasaportsuz olan hacıların resmi kayıtlara göre sayısı 4-5 bini buluyordu (Zarcone, 2012: 15-16).

etmiştir. Hindistan'dan geçen Semerkant-Hicaz yolu, tren yollarına göre daha uzun sürmesine rağmen hacılar bu yolu kullanmaya devam etmiştir. Bu yolu kullanan hacıların çoğu ticaretten para kazanmak, değilse medreseye devam etmek için bazen aylarca bazen de yıllarca yol üzerindeki şehirlerde kalıyorlardı. Mekke'ye ulaşmak için Hindistan'ı baştanbaşa kat eden ve Hindistan'dan gelip bu topraklara yerleşen Orta Asyalı bazı hacılara "*Hindî*" lakabının verilmesinin nedenlerinden biri de budur (Zarcone, 2012: 17).

Kutsal Topraklarda Hindistanlılar

Baburluların iktidara gelmesiyle Hicaz işlerine yakından ilgi gösterilmiştir. Babur Şah, Mekke'ye pahalı hediyeler yollamış, Ekber Şah ise iktidarının başlarında yoksul Müslümanları, masraflarının bir kısmını devlet hazinesinden karşılayarak hacca göndermişti. Ayrıca Ekber, Mekke'de hacılar için bir han yaptırmıştı. 1573 yılında Portekizliler ile yapılan anlaşma neticesinde, 1575 yılından itibaren Mekke'ye olan yolculukta hacıların güvenliği sağlanmış, 1582'de Babur Şah'ın kızı Gülbenden Begüm, hac ibadetini yerine getirdikten sonra bu anlaşma sayesinde güvenli bir şekilde Hindistan'a dönmüştü (Ross, 1929: 23, Pearson, 1995: 102). Baburlu hanedan soyundan kutsal toprakları ziyaret edenlerden Medine ve Mekke'de uzun yıllar kalanlar hatta yerleşenler bile olmuştur (Faroqhi, 1995: 144vd).

XVII. yüzyılın sonunda, hacca gidip uzun süre kalan Hindistan yöneticilerinden biri Arkot Nevvabı Muhammed Envereddin Han'dır.⁶ Nevvab Muhammed Envereddin Han kutsal toprakları ziyaret etmek için Alemgir'den izin istemiştir. Seyyidler ve halka dağıtılmak için devlet hazinesinden yardım ve sadaka olarak 3.000 rupi verilmiştir. Surat Limanı'ndan gemiyle Cidde'ye gelen Nevvab, beraberinde Cidde'de hacılara satmak için ticarî emtia da getirmiştir. Satılan bu ürünlerden büyük kazanç sağlayan Nevvab, kazancını Mekke'de dağıtmıştır. Daha sonra Medine'ye giden Nevvab burada 3 yıl Şeyh Abdurrahman el-Aşiki'nin evinde kalmıştır. Sonraki yıl hac için Mekke'ye gitmiş ve burada kaldığı sürece bu şeyhin müridi olmuştur. Ülkesine döndüğünde kutsal topraklarda halka, hediye olarak toplam 9.000 rupi dağıttığını Alemgir'e bildirmiş ve yardımlara ilişkin makbuzları sunmuştur. Padişahın nezdinde itibarı artınca kendisine "Bahadır" unvanı ve 2000 at hediye verilmiştir. Sonra "Hacı" unvanı eklenmiş, böylece Hindistan yöneticileri içinde kendini, seçilmiş çok az yöneticiden biri olarak saymıştır (Burhân İbn Hasan, 1934: 16vd).

Hindistan'dan Hicaz'a gelecek olan üst düzey yöneticiler gelmeden önce ziyaretleri, Osmanlı Devleti'ne bildirilirdi. Osmanlı hükümeti de bu kişilerin güvenliği ve seyahatlerinde kolaylıkların gösterilmesi için Şam Valisi'ne, Surre Emiri'ne ve Hicaz Emirliği'ne emirnâme gönderirdi (BOA, A.}MKT. 212/91). H. 1265 (1848/49) yılında Doğu Hindistan tarafından Mir Şehamet Ali adında muteber bir kişi İstanbul'a gelmiş, buradan Surre Alayı ile beraber Hicaz'a gitmek istemiştir. Bu şahsın geçeceği güzergâhtaki yöneticilere geleceği önceden haber verilmiş, merkezden de Mekke Şerifi'ne bu zatın hac ziyareti için gerekli yardımların yapılması bildirilmiştir (BOA, A.}MKT. 213/66).

1802'de Hintli seyyah Ebu Taleb Han İstanbul'dayken, Bağdat'a kadar kendisine eşlik etmesi için bir mihmandarla birlikte fermanlar verilmiştir. Genel hususları içeren emir, yol boyunca paşalara, yöneticilere ve komutanlara, yiyecek, yatacak ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yazılmıştı. Ayrıca Mardin Valisi Abdullah Ağa'ya hitaben yazılan, Ebu Taleb Han'ın Mardin-Musul arasındaki çölü geçerken tehlikelerden korunması için bir askerî birlik verilmesi emrini de içeriyordu. Bağdat yöneticisi

⁶ İngilizlerin "*Karnatik Nevvablar*" (Karnâtağa) dedikleri Arkot Nevvablığı, 1698-1825 yılları arasında hüküm sürmüştür (Öztuna, 2005: 980.) Arkot şehri Madras eyaletinde, Madras ve Vellûr şehirleri arasındadır. Baburlu Alemgir Şah, 1698'de yeni oluşturduğu Karnatak sûbe'sine sûbe-dar olarak Dâûd Han'ı tayin etmiştir. Dâûd Han 1703 yılında eyalet merkezini Arkot'a nakletmiş, ancak yerine Arkot'a sûbe-dar olarak Muhammed Seyyid Sa'adetullah Han gönderilmiştir (1710-1732) (Munavarjan, 2016: 156). O ölünce de yeğeni Arkot Nevvabı olmuş, Trinçinopoli ve Tancûr'u alarak eyalet sınırlarını genişletmiştir. Arkot Nevvablığı Haydarabad Nizamlığı'na tabiiydi. Ancak Arkot Nevvablığı üzerinde İngiliz nüfuzu giderek artmış ve daha sonra İngilizlerce ilhak edilmiştir. 1744 yılında nevvab Envereddin Muhammed Han oldu (1744-1749). Sonra Muhammed Ali Han Vala-Cah b. Envereddin (1749-1795), Umdetül-Umre Han (1795-1801), Ali Hüseyin Han (1801-1802), Azimüddevle (1802-1819) nevvab olmuştur (Öztuna, 2005: 980).

Ali Paşa'ya da Ebu Taleb Han'ın Kerbela ziyareti esnasında kolaylık gösterilmesi ve Basra'ya kadar güvenliğinin sağlanması gibi hususları kapsayan başka bir buyruldu yazılmıştı.⁷

Osmanlı Sultanı, Hicaz'da varlık gösteren tek Müslüman hükümdar değildir. Ancak Hicaz'da en üstün olma iddiasındadır. Çünkü Hicaz ileri gelenlerine, özellikle de Şerif Hanedanı'na yabancı hükümdarların bol bağışları ve zengin hediyeleri, başka yöneticileri desteklemelerine sebep olabilirdi. Bu durum bağışların ve hediyelerin denetlenmesini ve sınırlandırılmasını gerekli kılıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti başka devletlerden gelen gösterişli ve pahalı hediyeleri biraz tereddütle karşılamıştır. Çünkü bu tür hediyeler, Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklardaki durumunu sarsabilirdi. Bununla birlikte Hicaz'dan Osmanlı Devleti'nin herhangi bir geliri yoktu. Hatta bu bölgenin hâkimi olmak, devlet için fazladan masrafa sebep oluyordu. Onun için başka devletlerden gelen bu tür hediyeler, özellikle yolların güvenliği için Bedevilere verilenler, devleti oldukça rahatlatmaktaydı (Faroqhi, 1995: 159vd).

Hindistanlı yöneticilerden hac ziyaretinde bulunanların yanı sıra Hicaz'la yakından ilgilenenler, imarethaneler yaptıranlar ve pek çok bağışta bulunanlar olmuştur.⁸ Hindistan'dan gönderilen hediyeler ve yardımları, Cidde Valisi İstanbul'a yazarak bildirir ve uygun görülürse hediyeler kabul edilirdi.⁹ Mesela Arkot Nevvabı Envereddin Han gönderdiği bir arizada, Ravza-i Mutahhara'nın altınla süslenmesi ve bazı tamirat işlerinin yapılması konusunda Osmanlı Devleti'nden izin istemişti (BOA, A.}DVNSNMH.d., No:17: 173). Ayrıca Hicaz'a yakınlık gösteren bir diğer devlet olan Bopal Nevvablığı'nda¹⁰ sırayla yönetime gelen Kudsiye Begüm, İskender Begüm, Şah Cihan Begüm ve Sultan Cihan hac ziyaretinde bulunmuşlardır.¹¹ Ayrıca Mekke ve Medine'ye maddi değeri yüksek hediyeler göndermişler, imarethaneler yaptırmışlardır (Korucu Üçüncü, 2019: 82vd). Hintli Müslümanlar, Hicaz'da vakıflar kurarak buralarda ulema ve ahaliye yardımlarda da bulunmuşlardı (BOA, HR. SYS. 1909/6).

Osmanlı Devleti, Peygamber'in Irak topraklarında yatan akrabaları için yapılan türbelerin süslenmesine karşı çıkmazdı. Hindistan hacılarından Şii olanlar Kerbela ve Necef'i ziyaret etmekteydi. Ebu Taleb Han, Bağdat'ın kuzeybatısında 4 mil uzakta yer alan Cezire'de (Kazemine), çok sayıda Hintlinin oturduğunu söyler. Bağdat'taki imamlara ait türbe avlusunun duvarları, pazarı ve kapıları Hindistan'ın ünlü veziri Asafüddeve tarafından yenilenmiştir (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 141-142). Hz. İmam Hüseyin'in Kerbela'daki türbesine her yıl Hindistan'dan binlerce ziyaretçi gelmekteydi (Ed. Eroğlu, 2012: 112). Kerbela'da Zeynel Abidin mezarı için Asafüddeve'nin eşi tarafından türbe yapımı için masrafta bulunmuş ve yakınında bir kervansaray yapma işine girilmişti. Ancak mihracenin vefatı üzerine bu iş yarım kalmıştır (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 163-164). Hint hacılardan biri, İmam Hüseyin'nin türbe kapısını 2000 miskal gümüş (sim) ile kaplatmak üzere ruhsat verilmesini istemiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 34/76). Hindistanlı Müslümanın bu isteği kabul edilmiştir (BOA, A.}AMD. 32/50). Ayrıca Hindistanlı Şii hacılardan Necef'te gömülmeleri için vasiyette bulunanlar da olmuştur. Mesela Bombay'da ölen İran Konsolosu Hacı Halil Han, vasiyeti üzerine Necef'e gömülmüştür. Bütün bu işlemlerle Basra'daki İngiliz konsolosu ilgilenmekteydi (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 207).

Hindistanlı yöneticiler, Hicaz'ın sıkıntılarıyla da ilgilenmekteydi. Özellikle su yollarının inşa ve tamiri amacıyla paralar göndermişlerdir. Maysor yöneticisi Tipu Sultan, Osmanlı'ya gönderdiği elçilerine Basra'dan Necef-i Eşref'e gitmelerini, oradaki Hz. Ali'nin Türbesi'ni ziyaret etmelerini ve

⁷ Ebu Taleb Han'ın ihtiyaçlarının karşılanması için de hazineden 600 kuruş verilmiştir (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 78).

⁸ Mesela, Mekke'de 1411-1412 yılında Bengale Beyi Mansur Gıyaseddin Ethem Şah'ın talimatıyla Umre Kapısı'na yakın bir yere medrese yaptırılmıştı (Burckhardt, 2019: 131).

⁹ Bununla birlikte zaman zaman Baburlar, resmî bağışları denetlemek için temsilciler göndermekteydi (BOA, A.}AMD. 32/50).

¹⁰ XVIII. yüzyılın başlarında kurulan Bopal (Bhopal) Devleti, Hindistan'da Haydarabad Devleti'nden sonra gelen en önemli Müslüman devlettir (Öztuna, 2005: 944).

¹¹ İskender Begüm ve Sultan Cihan hacı olduktan sonra ülkelerine döndüklerinde yaptıkları seyahate ilişkin hatıralarını kaleme almışlardır (İskender Begüm, 1870: 148, Sultan Cihan Begüm, 1913: 180vd).

burada Fırat Irmağı'ndan su getirmek için bir su yolu yapılması işini araştırmalarını bildirmişti. Osmanlı Devleti'nden de bu iş için bölgeye gönderilecek olan adamlara kolaylık gösterilmesini istemişti. Hatta buraya kanal açılması için 50.000 kebir rubye göndermişti (Vâsıf Efendi, 1994: 368). Yine Bağdat Eyaleti'ndeki Necef ile Kerbela arasında Hille'de yer alan Hindiye Kanalı da Hintli yöneticilerin gönderdikleri yardımlarla açılmıştı. Bu kanal, Hindistan'ın Lekehnu (Lucknow) hâkimi olan Emir Asafüddeve tarafından açılmış ve bu sebeple de kanala "*Hindiye*" adı verilmişti.¹² Bu kanal neredeyse bir nehri andırmaktaydı. Fırat'tan Necef'e akan suları kontrol etmek ve Hz. Ali'nin kabrini sular altında kalmaktan korumak için yapılmıştı.¹³ Asafüddeve, Necef'in Vehhabî saldırılarına maruz kaldığı dönemde, şehirdeki fakir ve dindar kişilere dağıtılması için yüklü miktarda para göndermişti. Ancak bu para, şehrin savunması için harcanmıştı (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 185).

Hindistanlı Müslümanların yardımda bulunduğu bir diğer kanal Aynizübeyde'dir. Arafat ile Tâif arasında çıkarak Mekke'ye ulaşan Aynizübeyde adıyla bilinen su yolu, Mekke'nin su sıkıntısını bir ölçüde çözüme ulaştırmıştı. Ancak zamanla bu su yolu tahrip olmuştur. Tamir ve bakıma ihtiyaç duyan bu kanal için Hindistanlı Müslümanların maddi yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. 1846 yılında bu kanalda yapılan çalışmalara, hacca gelen Hintli Müslümanlardan Elmas Ağa'nın katkıda bulunduğu görülmektedir. 1878'de Şeyh Abdurrahman Saraç, her gün 200 işçi çalıştırarak iki ay süren bir onarım faaliyeti sürdürmüştür. İki yıl sonra Nevvâb Gani Efendi tamiratta kullanılmak için 4.000 Osmanlı lirası göndermiştir. Aynizübeyde'nin tamiri için Hindistan Müslümanlarından ve nevvâblarından Râmpûr hâkimi Kelb Ali Han 1872 yılında hacca gittiğinde, fakirlere yardımda bulunmasının yanı sıra su kanallarının tamiratında kullanılmak için de 100.000 rupi bağışlamıştır. Bopal Nevvâbı Şah Cihan Begüm de kanalın tamiri için 20.000 rupi göndermiştir. Hoca Abdülganî Bahâdır Han ve oğlu Muhammed Ahsenullah Han Bahâdır 20.000'er rupi, Abdülvâhid b. Yûnus adlı bir hayırsever de 2.500 rupi vermişlerdir. Toplanan para, el-Cevâ'ib gazetesinin Hindistan temsilcisi Hacı Nur Muhammed Zekeriyâ vasıtasıyla Hicaz'a yollanmıştır. Toplam 1.625.000 kuruş olan yardım, Cidde'de bulunan tamirat komisyonuna teslim edilmişti (Bilge, 1991: 279-280).

Hindistanlı Müslümanların, Hicaz'a olan bu ilgileri sadece kutsal topraklarla sınırlı kalmamış, sonraki yıllarda, Osmanlı Devleti'nin zor dönemlerinde maddî manevî desteklerine vesile olmuştur. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Hindistanlı Müslümanların maddî yardımları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda devam etmiş, Balkan Savaşları, Trablusgarp Harbi dâhil, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu olan Milli Mücadelede de desteklerini sürdürmüşlerdir (Korucu Üçüncü, 2019: 81).

Hindistan'dan sadece hanedan mensubu ya da ülkenin ileri gelenleri Hicaz'ı ziyaret etmemiş, yoksul insanlar da kutsal görevlerini ifa etmek için buraya kalabalık bir şekilde gelmişlerdir. XVI. yüzyılda Ekber'in yoksul Hintlilere yardım ederek hacca göndermesi ve bunların çoğunun geri dönmemesi, Hicaz'daki yoksul Hint nüfusunu arttırmış, bu da Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olmuştur.¹⁴

Hindistan'dan gelen hacılar, genellikle Mescid-i Haram'a yakın yerlerde ikamet ediyorlardı. Sayıları zamanla artan Hint hacılar burada bir mahalle oluşturmuşlardı. Ancak buradan çevreye çok pis

¹² Hindistan naiplerinden naip Şücaüddeve'nin oğludur. H. 1188 yılında Feyzabat imaretinin başına geçmiş ve Lekehnu şehrini imaret karargâhı olarak kullanmıştır. 23 yıl imaretin başında hüküm sürdükten sonra H. 1212 tarihinde vefat etti (Ed. Eroğlu, 2012: 115); Bu baraj için her türlü adet edavatın getirildiği yerlerden biri de Hindistan'dır. Hindistan'da 20.000 adet çuval getirilecektir (Ed. Eroğlu, 2012: 132-139, Ş. Sami, 1306: 212). Hindiye Kanalı, Fırat Nehri'nden başlayarak, bu nehre paralel olarak 200 km'yi kat ettikten sonra Semava kasabası yakınında tekrar Fırat'ın sularına kavuşur (Onüçyıldız vd., 2016: 124). Hindiye Kanalı daha sonra Hindiye Barajı'na dönüşmüştür (Akpınar, 2017: 1vd.)

¹³ Bu kanallar için 10.000 rupi (125.000 sterlin) harcanmıştı (Mirza Abu Taleb Khan, 1814: 180).

¹⁴ Yoksul Hintlilerden Mescid-i Haram'da kalanlar olduğu gibi çoğu buraya yakın bir mahalleye yerleştirilmişlerdi (Faroqhi, 1995: 146). Ayrıca 1890 yılında Mekke'de bulunan Mehmed Şakir Bey, Mekke'de hac zamanı ev fiyatları çok yükseldiği için fakir hacılar kira ile bir oda tutamadıklarından sokaklara döküldüklerini ve Gayretiye Kışlası'nın altında Hint fukarasının yattığını gözlemler (M. Şakir Bey, 2009: 79).

kokular yayılmaktaydı. III. Murad (1574-1695) zamanında şehir merkezinin yeniden inşa edilerek bu mahalledeki konutların yıkılması planlanmıştı. Mescid-i Haram'ı etkilemesini engellemek için onların şehrin uzak bir yerine nakledilmeleri gerekiyordu. Ancak bu hususta neler yapıldığı ve buna karşı nasıl tepki gösterildiği bilinmemektedir (Özcan, 1996: 404).

XVI. yüzyılda Mekke'deki yoksul ve sayıca kalabalık olan Hindistanlıların durumuna benzer durum yüzyıllar sonra da kutsal şehirlerde gözlemlenmektedir. 1815'de Hicaz'da bulunan J. L. Burckhardt, Hindistanlı hacılar hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹⁵ Mescid-i Haram'da keçe şiltelerini sermiş ve Mekke'de buldukları sürede zamanlarının tamamını burada geçiren birçok yoksul Hindistanlı bulunduğunu söyleyen J. L. Burckhardt (2019: 169) "*Mekke sokakları onlardan geçilmiyor. Sokağın ortasında boylu boyunca uzanmış, dermanı kesilmiş bir halde yoldan geçenlerden sadaka dileniyorlar. Cami kapılarında toplaşıyorlar....*" diyerek Hicaz'daki Hintli hacıların yoksullukları ve sayılarının çokluğunu ifade etmektedir (Burckhardt, 2019: 26). Mekke'de bulunduğu tarihlerde, Mesfele Mahallesi'nde yerleşik olan birçok yoksul Hindistanlı olduğunu kaydeden J. L. Burckhardt, bunların evlerini hac zamanında şehre gelen Hindistanlılara kiraladıklarını da söylemektedir (Burckhardt, 2019: 132). J. L. Burckhardt'tan sonra Mekke'de bulunan Leon Roches ve R. Burton da buradaki dilencilere ve özellikle Hintlilere dikkat çekerler (Roches, 1885: 114, Burton, 1874: 65). Mehmed Şakir Bey 1890 yılında Mekke'ye geldiğinde, Hindistan fukarasından hasta ve çiçekli pek çok aceze ve miskin aç biilaç Harem-i Şerif'in etraf ve mahallerinde yattıklarını ifade eder (M. Şakir Bey, 2009: 83vd).

Mekke'de Karâra isimli mahallede de Hindistanlı yoksul hacılar ikamet etmekteydi. Mekke'de Lâlâ Dağı'na defnedilmiş olan Keşmirli büyük bir şeyh ya da zahit dolayısıyla "*Hindî Dağı*" olarak isimlendirildiğini söyleyen J. L. Burckhardt, bu dağ üzerinde yer alan kalede birkaç Hindistanlı ailenin ikâmet ettiğini ifade etmektedir (Burckhardt, 2029: 142). Süleymaniye Mahallesi'nde de Hanefî mezhebinden olan Bombay ya da Basra'dan deniz yoluyla gelen seyyah dervişlerin ikâmet ettiğini söyleyen J. L. Burckhardt (2019: 146vd.), Mekke halkından Hindistan asıllı olanların sayısının çok fazla olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre bunlar hac zamanında buraya gelmiş ve buradan evlenerek yerleşmiş, Arap tarzını benimseyenlerin torunlarıdır (Burckhardt, 2019: 198). J. L. Burckhardt, genelde Hicaz'a dışarıdan gelip yerleşenlerin kendi giyim kuşam ve dillerini değiştirdiklerini ancak Hindistanlıların geleneklerine bağlı olarak kendi ana dillerini muhafaza ettiklerini eklemektedir (Burckhardt, 2019: 200).

Hindistan'dan Cidde'ye her sene hac yapmak için 300 ila 500 bazen de 1000'e yakın hacı gelmekteydi (BOA, A. MKT.UM.. 51/8). 1860'lara gelindiğinde alt kıtadan okyanusa giden hacıların sayısının ise 5.000 ila 7.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir. 1880'lerde ortalama hacı sayıları 10.000 civarına yükselmişti. 1893 hac mevsiminde tekrar ikiye katlanarak, Hintli hacı sayısının 20.000'i aştığı görülmektedir (Low, 2008: 274).

Hindistan hacıları, Osmanlı Devleti için pek çok sorun yarattığı gibi kendileri de burada bazı sıkıntılara maruz kalmaktaydı. Hacılar çok zor şartlar altında Hicaz'a ulaşıyordu. Surre Alayı ile gelenler yorucu ve tehlikeli çöl şartlarında seyahat ediyorlardı. Ayrıca yolda eşyaları ve yiyecekleri dahi çalınan hacılar vardı. Konaklama sorunu, limanda bekletilmeleri ve gemilere alınmaması gibi sorunlarla karşılaşan Hindistanlı hacılar, zaman zaman Urban aşiretlerinin saldırılarına da maruz kalmışlardır (Gök, 2020: 9, 10, 15, 42).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı gümrük tarifesi hacılar için sorun yaratmıştır. Mesela Hicaz iskelelerinde gümrüğe dair eşyalar için verdikleri vergi ve sandal ücreti adıyla altışar kuruş alınırdı. Buradan Mekke'ye ulaşmak için toplam 30 kuruş harcayan Hindistanlı hacılar bu ücretlerden şikâyet etmişlerdir. Ancak bu ücretlerin sadece Hindistanlı hacılardan alınmadığı, tüccar dâhil cümle fukaradan da alındığı, kişi başına dört ila beş kuruş, hac mevsiminde ise on kuruş ücret alınarak imaret gelirine

¹⁵ İsviçreli müsteşrik ve seyyah olan John Lewis Burckhardt (1784-1817), Haziran 1815'de Mekke ve Medine'ye giren ilk Avrupalıdır (Kallek, 1992: 420).

gönderildiği bildirilmiştir (BOA, A. MKT.UM.. 51/8). Yine 1894 yılında Medine'ye ulaşmak isteyen Hindistanlı hacılar, deve ücretlerinin fazla alınmasından dolayı şikâyetinde bulunmuşlardı. Normal ücret yedi riyalken, bu hacılardan fazladan beş riyal alınmıştı (Gök, 2020: 14).

Her bir hacıdan gücünün yettiği ölçüde 10 ila 100 kron arasında vergi alındığını Niebuhr da ifade eder. Baburlular, Mekke Şerifi'ne Surat üzerinden yıllık 50.000 rupi öderlerdi. Surat'ın İngilizlerin eline geçmesiyle Mekke Şerifi bu ücreti onlardan istedi. Mekke Şerifi bu ücreti alana kadar İngilizler gemilerin Cidde Limanı'na gelmesini yasakladı. Bu yasağa kayıtsız kalan İngilizler, elçilikleri vasıtasıyla Mekke Şerifi'ni Osmanlı yetkililerine şikâyet etti. Mekke Şerifi aynı zamanda Surat Nevvabı ile müzakereye başladı. Ancak bir fayda sağlamadı. Böylece Mekke Şerifi artık Hindistan'dan bir fayda göremeyeceğini anladı (Niebuhr, 1792: 30vd).

Hindistanlı şeyhlerin ve hacıların karşılaştıkları problemlerden biri de dil meselesidir. Hac için Osmanlı topraklarına gelip kalan Hindistanlı şeyhler ve hacılar buralarda tekkelerde kalmışlar, Türkçe ve Arapça bilmedikleri için en büyük sorunları halkla iletişime geçememeleri olmuştur (Küçükdağ, 1998: 39).

Hac, sadece dini bir zorunluluk değildi. Mekke ve çevresinde her yıl kurulan panayır ve fuarlar vasıtasıyla önemli ticarî potansiyele de sahipti. Bu durum sadece Cidde ve Mekke'yi değil yol üzerindeki diğer şehirleri de kapsıyordu. Burada iki tür alış-veriş söz konusudur. Küçük tüccarlar satıcıları; onlar mallarını yanlarında taşır ve hac yolunda pazarları oluşurdu. Büyük tüccarlar ise alıcıları; onlar Hindistan ve doğu mallarıyla (baharat, tekstil, değerli taşlar ve kahve) dolu olan gemilerle karşılaşmak için Cidde'ye giderlerdi. Aldıkları malları sonra satmak için Şam ve Kahire pazarlarına getirirlerdi (Peters, 1996: 180vd). Bu sebeple bir hacının hac masraflarını finanse etmesinin oldukça yaygın bir yolu tüccar olmaktı. Normal geçimini bu şekilde sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın hacıların, hac rotası boyunca aldığı ve sattığı şeyler daima olurdu. Ayrıca Hicaz büyük tüccarların karşılaştığı önemli bir yerdi. Şam ve Kahire tüccarı, nispeten daha güvenli olan hac kervanlarını sadece hacılara satış için değil ayrıca mal ve sermayelerini doğulu komisyoncularla iş yapmak için Hicaz'daki acenteler vasıtasıyla ya da doğrudan Mekke'ye taşımada kullanırdı. Onlar Hicaz'a giderken Avrupa tekstili, yiyecek ve oldukça fazla miktarda para taşıdılar. Mekke'den dönüşte baharat, ilaç, kahve ve Hint tekstili götürdüler (Peters, 1996: 181vd). Dünya'nın dört bir yanından Mekke'ye gelen hacılar beraberlerinde geldikleri yerlerin en güzel ürünlerini taşırlardı. Burada Fas'tan gelen kırmızı ve sarı keçilerin güzel kırmızı derilerini, kırmızı Tunus fesini, Anadolu'dan ipek halıları, Ankara şalını, İran'dan kaşmir ve ipek mendilleri, Afganların işlemeli şallarını ve Hindistanlıların silahlarını, her türlü kumaş ve ürünlerini bulmak mümkündü (Roches, 1885: 114).

Osmanlı coğrafyasına yerleşmiş olan Hindistanlılardan önemli bir kısmı Hindistan ile aktif ticareti devam ettirmekteydi. Diğer topluluklara nazaran tarzları, giyimleri ve çalışma alanlarıyla diğerlerinden farklılık gösteren (Burckhardt, 2019: 40) Hindistanlılar hakkında 1807 yılında Cidde'de bulunan Ali Bey şu gözlemlerde bulunur;

*"Cidde'de yaklaşık 5.000 kişi yaşamaktadır. Bunlardan birçoğu Kızıldeniz ticaretiyle uğraşmaktadır. Doğu ürünleri ve Moha kahvesiyle yüklü gemiler ürünlerini Cidde Limanı'na boşaltır, burada da ürünler diğer gemilere nakledilir ve Süveys'e, Yenbu'ya, Kuseyr Limanı'na ve diğer Arap ve Afrika ülkelerine gönderilir. Eğer Araplar denizcilik konusunda yetenekli olsalardı Moha'dan Süveys'e gemiler gönderebilirlerdi."*¹⁶

Bu sebeple Cidde'nin dış ticaretinde yabancı devletler önemli rol oynamaktadır. Bunlardan Hindistanlıların yaptığı ticaret yoğunudur. J. L. Burckhardt, Cidde'de 100 kadar Hindistanlı olduğunu, bunlardan çoğunluğu Surat'tan, birkaçı Bombaylı olan ailelerin burada yaşadığını söyler.

¹⁶ Hicaz'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlardan biri de İspanyol Domingo Badia Y Lebllich'dir. 1803-1807 yıllarında Fas, Mısır, Arabistan, Filistin, Kıbrıs, Suriye ve Türkiye'yi Ali Bey el-Abbasî takma ismiyle ziyaret etmiştir (Ali Bey, 1816: 49).

Cidde'de komisyoncuların çoğu küçük sermayesi olan Hindistanlılardandı (Burckhardt, 2019: 47). Cidde'de J. L. Burckhardt, tatlı satıcılarından bu işi en iyi yapanların Hindistanlı olduğunu gözlemlemektedir (2019: 55). Yine Cidde'de 18 tane eczacı olduğunu ve bunların Doğu Hint adalarından ve daha çok Surat'tan olduğunu anlatır. Hindistanlı eczacıların hepsi varlıklı kişilerdir ve yaptıkları ticaret çok kârlıdır. Mekke'de, Taif'te, Medine'de ve Yenbu'da da tüm eczacılar Hint kökenlidir. Bunlar nesillerdir burada yerleşmiş olduklarından tamamen buralı olmuş olsalar da kendi aralarında Hintçe konuşurlar ve önemsiz küçük adetlerini devam ettirerek Araplardan kendilerini ayrı kılarlardı (Burckhardt, 2019: 59).

J. L. Burckhardt, Cidde'de bulunduğu dönemde buradaki Hindistanlılara ait dükkânlar hakkında da detaylı bilgi verir (Burckhardt, 2019: 60);

"Cidde'de on bir dükkânda Hint malı küçük eşyalar satılmaktadır; Çin porselenleri, nargile başlıkları, tahta kaşıklar, cam boncuklar, bıçaklar, tesbihler, aynalar, taraklar vd. bu dükkânları Bombaylılar başta olmak üzere Hindistanlılar işletirdi. Buraya iğne, makas, yüksük ve eğe dışında çok az miktarda Avrupa ürünü eşya gelirdi. Tüm diğer bu tür eşyalar Hindistan'dan gelirdi. Bu dükkânlarda Bombay'dan gelen akik tesbihler (reys) satılırdı. Burada çok miktarda görülen balmumundan yapılmış kırmızı tesbihler Hindistan'dan gelir ve genellikle Habeşistan'a götürülürdü. Hoş kokulu kalambaçtan ve sandal ağacından yapılan tesbihlerin arasında Hindistan'dan gelenler de vardır."

Cidde'ye İngiliz yapımı kaliteli saatler ya Hindistan'dan ya da İstanbul'dan hacılar tarafından getirilir. Cidde'de ayrıca Hint malı satan altı tane büyük dükkân vardı. Hint mallarını burada yerleşik büyük Hindistanlı tacirler dışında evlerinde perakende olarak satan Hindistanlı tüccarlar da vardı (Burckhardt, 2019: 61vd).

Mekke'de et ürünleri dışında diğer ürünler çok pahalıdır. Mısır ve un, yukarı Mısır'dan; sebze ve pirinç, Hindistan'dan gelmektedir. Burada Hindistan ve İran'dan gelen doğal ya da yapay ürünler de bulunmaktadır (Ali Bey, 1816: 110vd). Mekke'deki ticaretin oldukça sınırlı olduğunu söyleyen Ali Bey, hac mevsiminde kervanlarla yapılan ticarete yıldan yıla düşmeler yaşandığını, Avrupa mallarının Mısır ve Kızıldeniz'den Cidde yoluyla, özellikle kahvenin Yemen ve Hindistan'dan geldiğini söylemektedir. Şehrin halkının sefalet içinde olduğunu belirten Ali Bey, bu insanlar arasında Hint kumaşları, Kaşmir ve İran şalı giyenlerin de varlığına şaşırır (Ali Bey, 1816: 121).

Ali Bey'den sonra Mekke'yi ziyaret eden seyyah J. L. Burckhardt, Mekke'nin ticarî potansiyelini şöyle tarif eder (Burckhardt, 2019: 205);

"Mekke, özellikle Hac ve ondan önceki birkaç ay süresince devam eden deniz yoluyla ya da kara yoluyla Şam istikametinden çölü geçerek kendi ülkelerinin ürünlerini Cidde'ye getiren zengin hacıların vasıtasıyla kayda değer bir dış ticarete sahiptir. Bu zengin hacılar getirdikleri ürünleri ya diğerlerinininkiyle takas ederler ya da Mekkeli tacirlerden onların son yıl içerisinde depolarına toplamış oldukları Hint ve Arap ürünü malları alırlar. Bu dönem içerisinde Mekke, Doğu'nun en büyük ve oraya gelmiş kişilerin memleketlerinin çeşitliliği itibarıyla kuşkusuz en ilginç panayırlarından birisi haline gelir."

Mekke'de ticarî faaliyette bulunan Hindistanlı tacirler hakkında detaylı bilgiler veren J. L. Burckhardt, Merve ile Mescid-i Haram'a uzanan caddede zengin Hindistanlı tüccarların parça kumaşlarını, hoş Kaşmir şallarını ve Muslin kumaşlarını (tülbent vb.) satış için sergilediğini söylemektedir. Aynı zamanda bu cadde üzerindeki dükkânların tamamının Hindistanlılar tarafından işletildiğini ve bulundukları ürünlerin tamamen Hindistan imalatı olduğunu ilave etmektedir. Bu ürünler mercan gerdanlıklar, taklit inciler, öd ağacından, sandal ya da kalembac ağacından yapılan tesbihler, akik taşından yapılmış parlak gerdanlıklar ve akik taşından yapılmış mühür yüzüklerdir (Burckhardt, 2019: 138vd).

Souika mahallesindeki zengin Hintlileri benzer ifadelerle anlatan Leon Roches, buradaki tacirlerin Sünnî olmadığını ancak zengin oldukları için bu inançlarının görmezden geldiğini ifade eder. Temiz ve düzenli olarak tarif ettiği dükkânlarla kaplı bu caddede parfüm kokuları ve pahalı kumaşları,

tespihleri ve mühürlerin en güzelleri olduğunu gözlemler. Ayrıca buralarda köle ticaretinin yapıldığını da söyler (Roches, 1885: 113).

J. L. Burckhardt, Mekke'deki Hindistanlıların yaşam tarzlarıyla alakalı da bilgiler verir (Burckhardt, 2019: 138vd);

"Hindistanlılara karşı Arabistan'da yüksek düzeyde ön yargı vardır; bu ön yargı onların putperest oldukları şeklinde genel kanaatle ilgilidir. Buna göre Hindistanlılar, İslam'ın öngördüğü ibadetlere yalnızca görünüşte bir uyum sağlarlar. Bunların İsmailî mezhebinden oldukları varsayılır; burada bu isim buradaki Hindistanlılar için kullanılmaktadır. Bu Hintlilerin bir düzine kadarı burada oturur, diğerleri hac zamanında Hindistan'dan gelirler. Bunlar kullanılmış altın ve gümüş satın alırlar, bunları Surat'a gönderirler. Bunların bazıları her dini ibadeti özenle yerine getirerek on yıldır Mekke'de yaşamaktadır. Bunlar büyük bir ev kiralarlar, bu evde birlikte yaşarlar, başka yabancıların bu evin herhangi bir bölümünde kalmasına izin vermezler. Diğer Müslümanların aksine ekonomik güçleri yetse dahi hanımlarını hiçbir zaman hacca getirmezler. Uzun süre Mekke'de kalanların ise burada evlendikleri görülmemiştir. Diğer Hint kökenliler yani İsmailî Hindistanlılar, burada uzun süre kaldıklarında eş aldıkları da bilinmektedir. İsmailîlerin ana merkezi Hindistan'dır".

Mekke'de yaşayan zengin Hindistanlı tacirler hakkında bilgi veren J. L. Burckhardt;

"Mudâa caddesine açılan yan sokaklarda Hint tacirlerin en zenginlerinin evleri vardır. Dükkân ve depolarını açmış olmaktan dolayı mağrur bu tacirler bu evlerde müşterilerini kabul ederler. Bu mahalleden olan el-Şemsî isimli Surat'tan olan Hindistanlı, Hicaz'ın en zengin adamı olarak kabul edilmektedir. Çok kapsamlı bir ticaret yapmasa da yüz bin sterlinlik bir servete sahiptir."

demektedir.¹⁷

Görüldüğü gibi gerek Cidde ve Yenbu gibi liman şehirlerinde gerekse Mekke ve Medine gibi Hicaz'ın büyük şehirlerinde Hindistanlı tüccarlar oldukça etkin durumdadır. Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ticaretin de en önemli ayağını bu tüccarlar gerçekleştirmektedir.

Hindistanlı Hacıların Hicaz'a Taşıdıkları Salgın Hastalıklar

Hicaz'da Hintli hacılardan kaynaklanan sorunlardan en önemlisi ülkelerinden taşıdıkları hastalıklar olmuştur. Çünkü önceki sorunlar daha çok sadece Osmanlı Devleti'ni ilgilendirirken, salgın hastalıklar meselesi yalnız Osmanlı Devleti'nin bir meselesi olarak kalmamış, zamanla kıtalararası bir sorun haline dönüşmüştür. Bu salgın hastalıklardan kolera, sirayeti ve sonuçları bakımından diğerlerine nazaran daha etkili olmuştur. Hindistan'da ortaya çıkan kolera hac zamanında Hintli hacılar vasıtasıyla Mekke'ye taşınıyordu (Aras, 2020: 30).

Kolera, Hindistan'da Ganj nehri etrafında ortaya çıkmış ve buradan dünyanın dört bir yanına yayılmıştır (Arnold, 1993: 184). Kolera hastalığının yayılmasında Hindistan'dan kalkan İngiliz gemilerinin büyük etkisi olmuştur. 1822 yılında İngiliz gemileri kolera'yı Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya'ya taşımıştır (Ayar, 2005: 4). Hicaz'dan Mısır'a, buradan Avrupa'ya taşınan kolera, hacılar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli topraklarına ulaşmıştır (Ak, 2011: 257). Rusya'dan gelen hacılar, Hindistan üzerinden Hicaz'a giden yol üzerinde kolera salgınlarının artmasından dolayı Karadeniz yolunu tercih etmeye başlamışlardır (Yaşayanlar, 2015: 183).

Hicaz'da kolera salgınının ilk görüldüğü 1831 yılında 20.000 kişi, 1835-1846 yılları arasında 15.000 kişi, 1847, 1848, 1865 yıllarında ise 15.000 kişi bu hastalıktan ölmüştür. 1865 yılındaki kolera vakası İngiliz gemilerinin Hintli hacıları getirmesinden hemen sonra ortaya çıkmıştır (Kuneralp, 1996: 503). Koleranın Hindistanlı hacılar tarafından Hicaz'a getirildiği ve buradan dünyanın dört bir yanına yayıldığı 1866 yılında İstanbul'da düzenlenen sağlık konferansında tespit edilmiş ve konferansta güneyden Kızıldeniz'e giriş yapacak hacı ve gemilerin karantinada bekleyecekleri bir tahaffuzhanenin

¹⁷ J. L. Burckhardt, bu tacirin değeri 4 dolardan fazla olmayan muslin bir şal için kendisiyle bir buçuk saat pazarlık yaptığını söyler (2019: 145).

yapılması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye üzerine Hindistan çevresinden kolera taşıyan hacılar için Kızıldeniz girişinde Kamaran Tahaffuzhanesi tesis edilmiştir (1882) (Sarıyıldız, 1996: 54vd, Peters, 1996: 302).

Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınan diğer salgın hastalıklar veba ve çiçektir. Veba, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bombay'da yeni bir dalga şeklinde başlamıştı. 1896 yılında başlayan Bombay vebası, II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüş ve çok sayıda ölümlere yol açmıştır (Panzac, 1997: 53). Bununla birlikte veba, Ortaçağ'daki gibi öldürücülüğünü kaybetmişti (Ayar vd., 2017: 168). Ancak bu tarihlerde korkulan bir hastalık olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti, Bombay'da veba salgını haberini alır almaz gerekli tedbirlere başvurmuştur. Özellikle hastalığın kaynağı olan Hindistan'dan gelen hacıların karantina istasyonlarında gözetim altında tutulması, eşyalarının temizlenmesi gibi tedbirler alınmıştır (BOA, A.} MKT.MHM. 573/14, BOA, Y..PRK.SH. 5/54). Ayrıca Hindistan limanlarından çıkan pirinç gibi ürünler taşıyan gemilerde fare itlafı yapıp yapılmayacağı ve itlaf işleminde izlenecek metot ile uygulamalar esnasında kullanılacak kimyasal maddeler belirlenerek nizamname ile düzene koyulmuştur (Ayar vd., 2017: 172).

Çiçek hastalığı da Mekke de ölümlere sebep olan salgınlardan biriydi. Yine bu hastalığın taşıyıcısı Hindistanlı hacılardır. 1890 yılında Hicaz'a gönderilen Doktor Mehmed Şakir Bey, fakir Hindistan hacıları arasında çiçekli olarak sokaklarda yatanları ve bazen dilencilik yapanlarını gözlemlemiştir (M. Şakir Bey, 2009: 106). Öte yandan 1910 yılında Hindistan İngiliz yönetimi, çiçeğin Hicaz'dan Hindistan'a bulaştığını iddia etmekteydi. Neticede Hindistan'a giden vapurların hemen hepsine Hicaz iskelelerinde çiçek hastalığı sirayet etmiş, bulaşık olanlar tathîrât-ı fenniyyeye tabii tutulmuştu. Ancak hastalığın durdurulması konusunda sebeplerinin araştırılması için Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye'ye müracaat edilmiştir. Bunun üzerine çiçek hastalığı olanların Hicaz iskelelerinde vapurlara binmelerine müsaade edilmemesi konusu karantina doktorlarına bildirilmiştir. Bu karar ilgililere ulaştırıldıysa da hastalık Hicaz'da endişe verici bir durumda değildi. Ancak Taif ve Mekke'de birkaç çiçek vukuatı ortaya çıkmış, bunlara da aşılı yapılmıştır (BOA, DH.İD.. 112/54).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Hicaz'a hâkim olmasından itibaren Hindistanlı Müslümanlar, buraya karşı yoğun ilgi ve yakınlık duymuşlardır. Kalabalık kitleler halinde hac ziyaretinde bulunmalarının yanı sıra ilgilerini, Hicaz'a gönderdikleri yardımlar vasıtasıyla da göstermişlerdir. Durumunu iyi olan Hintli Müslümanlar, Mekke'de hacıların konaklaması için imaretler yaptırmışlar, Hicaz'ın su sorunu için her türlü desteği sunmuşlardır. Hindistan'dan Hicaz'a zorlu şartlar altında çok sayıda fakir hacı da gelmiştir. Bu hacılardan geri dönmek için parası olmayanlar uzun yıllar Hicaz'da kalmıştır. Geri dönmeyen fakir hacılar ise Mekke ve Medine'de pek çok meseleye sebep olmuştur. Hindistanlı hacılardan sokaklarda dilencilik yapanların sayısı oldukça dikkat çekmektedir. Ayrıca XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan kolera, veba gibi salgın hastalıkların kaynağıdır. Bu sebeple Hindistan kaynaklı salgın hastalıklar da Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınmış ve Müslüman sömürgesi olan Avrupalı devletlerin de dâhil olduğu uluslararası meselelere sebep olmuşlardır. Fakir hacıların yanı sıra Cidde ve Mekke'de ticaret, zengin Hindistanlıların elindedir. Burada yaşayan Hintli tacirler ise Hicaz için çok önemli olan Hindistan ticaretinde önemli rol oynamışlardır.

Neticede Hicaz'a her yıl hacı olmak için gelen ya da burada kalıp yerleşen kalabalık Hindistanlı Müslümanlar, Hicaz'a duydukları ilgi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne de bağlılık göstermişlerdir. Özellikle Kırım Savaşı, Balkan Savaşları, Trablusgarp Harbi gibi savaşlarda Osmanlı'nın yanında yer alarak maddî manevî destekleri göstermelerinde, Hicaz'a duydukları ilgi ve sevginin etkisi büyüktür. Öte yandan II. Abdülhamid döneminde dış siyasette takip edilen "*Pan-İslamizm*" fikrinde Hindistanlı Müslümanların ayrı bir yeri vardır. İngiliz sömürge halkı olan Hindistanlı Müslümanlar arasında bu tür fikirlerin hac vasıtası ile yayılma ihtimali, İngilizleri endişelendirmiştir. Hicaz'da görülen salgın hastalıklar da bahane edilerek İngilizler Hicaz'daki nüfuzunu bu sayede arttırmak istemiştir. Ayrıca Hicaz'da Hindistan ticaretinin, Cidde ve Mekke'de yaşayan Hindistanlı Müslümanların elinde olması da İngilizlerin burada etkin rol oynamalarını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Name-i Hümâyûn Defteri (A.}DVNSNMH.d.); No:17, s. 173.

Cevdet Dahiliye (C.. DH.); 33/1639.

Dahiliye İdare (DH.İD.); 112/54.

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS.); 1909/6.

Sadâret Amedî Kalemi Evrakı (A.}AMD); 32/50.

Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı (A.}MKT); 212/91, 213/66.

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.}MKT.MVL.); 34/76.

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A.}MKT.UM.); 5/8.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM); 573/14.

Yıldız Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.SH.); 5/54.

Araştırma ve İncelemeler

Ahmed Vasif Efendi (1994). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*. (Yay. M. İlgürel), Ankara: TTK Yay.

Ak, M. (2011). 19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17, 254-268.

Akpınar, D. (2017). *Osmanlı'da Su Projeleri Hindiye Barajı*. İstanbul.

Ali Bey (1816). *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria an Turkey Between the Years 1803 and 1807, I-II*. Philadelphia.

Aras, G. (2020). *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*, Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Armağan, A. L. (2000). XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc), *Osmanlı Araştırmaları XX*, İstanbul, 73-118.

Arnold, D. (1993). *Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth*. London: University of California Press.

Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ayar, M.-Kılıç Y. (2017). Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, 163-181.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi II*, Gürkanlı Devletinin Büyüklük Devri 1526-1737. Ankara: TTK Yay.

Bilge, M. L. (1991). Aynizübeyde, *DİA*, IV, İstanbul, 279-280.

Burckhardt, J. L. (2019). *Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815)-Hicaz Topraklarında Batılı Bir Seyyahın Gözlemleri-*. (çev. Yusuf Yazar), İstanbul.

Burckhardt, J. L. (1829). *Travels in Arabia II*. London.

Burhân İbn Hasan (1934). *Tûzak-ı Wâlâjâhî- Sources of The History of Nawwâbs of The Carnatic*. (ed. ve. çev. S. M. H. Nainar), Madras.

Burton, Sir R. F. (1874). *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah*: I-III. Leipzig.

Farooqi, N. R. (1988). Moguls, Ottomans and Pilgrims: Protecting the Routes to Mecca in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, *The International History Review*, X, 2, 198-220.

Farooqi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*. İstanbul.

İskender Begüm (1870). *A Pilgrimage To Mecca*, (çev. W. Osborne). London.

- Gök, Y. (2020). *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler (1820-1914)*, Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Jones, J. F. (Tarihsiz). *Journal of a Steam-Trip to The North of Baghdad*. ?.
- Kallek, C. (1992). Burckhardt, Johann Ludwig, *DİA*, VI, İstanbul, 420-421.
- Korucu Üçüncü, B. (2019). II. Abdülhamid ve Bopal Nevvabları, *İran ve Turan Araştırmaları Dergisi*, II/3, 79-94.
- Korucu Üçüncü, B. (2020). *Osmanlı-Hindistan İlişkileri (1750-1857)*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Kuneralp, S. (1996). Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera, (çev. Münir Atalar), *OTAM*, 7, 497-511.
- Küçükdağ, Y. (1998). Konya'da Söylemez Zaviyesi ve Vakfiyeleri, *İpek Yolu*, 1, 155-194.
- Low, MC. (2008). Empire and Hajj: Pilgrims, Plagues, and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1926, *International Journal of Middle East Studies*, 40/ 2, 269-290.
- Mehmed Şakir Bey (2009). *Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti: Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatırları*. (Yay. Haz. G. Sarıyıldız-A. Kavak), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mcchesney, R. D. (2003). *The Central Asian Hajj-Pilgrimage, Safavid Iran and Her Neighbors*. (Ed. Michael Mazzaoui), Utah.
- Mirza Abu Taleb Khan (1814). *Travels of Mirza Abu Taeb Khan in Asia, Africa and Europe during the years 1799, 1800, 1801, 1802 and 1803*, I-III. (çev. C. Stewart), London.
- Munavarjan, T. .A.H. (2016). Nawab Saadatullah Khan (1710-1732 AD)-A biographical study, *International Journal of Applied Research*, (IJAR), 2(10): 156.
- Niebuhr, M. (1792). *Travels Through Arabia, and other Countries in the East*, (çev. R. Heron). Edinburg.
- Onüçyıldız, M. ve Abdulmohsin M. S. ve Büyükkaracığan N. (2016). Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 118-151.
- Ed. Eroğlu C. vd. (2012). *Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat*. Ankara: Orsam.
- Özcan, A. (1996). Hac; Osmanlı Dönemi, *DİA* XIV, İstanbul, 400-408.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hanedanlar I*. Ankara.
- Pancaz, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. (çev. S. Yılmaz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Pearson, M. N. (1995). *Pilgrimage to Mecca the Indian Experience, 1500-1800*. Princeton.
- Peters, F. E. (1996). *The Hajj-The Muslim Pilgrimage to Mecca and The Holy Places*. New Jersey.
- Roches, L. (1885). *Trente-Deux Ans A Travers L'İslam (1832-1864)*. Paris.
- Ross, Sir E. D. (1929). The Portuguese in India, *The Cambridge History of India -British India 1497-1858-*, V, (ed. H. H. Dodwell). London.
- Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*. Ankara: TTK Yay.
- Sultan Cihan Begüm (1913). *The Story of Pilgrimage to Hijaz*. Calcutta.
- Şemseddin Sami (1306). *Kâmûsû'l- A'lâm*. İstanbul.
- Tanman, M.B. (1988). Hindîler Tekkesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi I*, İstanbul, 67-69.
- Thevenot, J. (2009). *Thevenot Seyahatnamesi*. (Ed. S. Yerasimos, çev. A. Berktaş), İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2013). *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*. Ankara: TTK Yay.
- Yaşayanlar, İ. (2015). Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, IV/2, 178-203.
- Zarcone, T. (2012). *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*. (çev. Berna Akkıyal), İstanbul.